

Makale Künyesi (Araştırma): Arslan, H. Ç. (2023). Hasarlı bir eski Uygurca belge üzerine düşünceler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 331-338.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1271320>

HASARLI BİR ESKİ UYGURCA BELGE ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Hüsnü Çağdaş ARSLAN¹

ÖZET

Eski Uygurlar, çoğunlukla çeviri eserlerden oluşan bir edebiyat meydana getirmiş olsalar da Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık özelliği taşıyan dinî metinlerin yanı sıra arkalarında farklı amaçlarla yazılmış din dışı birçok metin bırakmışlardır. Eski Uygurca belgeler arasında birçoğu Berlin’de olmak üzere, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde muhafaza edilen iki yüzün üzerinde şahsi ve resmî mektup bulunmaktadır. Eski Uygur mektuplarının hepsi kâğıt üzerine yazılmıştır. Takao Moriyasu tarafından *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*’da verilen bilgiye göre mektuplar yazı fırçaları yerine, daha çok kamış ya da tahta kalemler kullanılarak yazılmıştır ve mürekkebin niteliği, Çin’de kullanılanla benzerdir. Uygurca mektupların önemli bir bölümü, XX. yüzyılda Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Turfan ile Kansu’daki Dunhuang’da, ünlü Bin Buda Mağaraları’nda gün yüzüne çıkarılmıştır. Mektupların çok az bir bölümü Karahoto’da bulunmuştur. Bu çalışmada yorumlanan Eski Uygurca belge bir resmî mektuptur (dilekçedir). Mektup türündeki bu el yazması, Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisine ait Turfan Koleksiyonunda U 5994 (COUL no. 10) katalog numarasıyla kayıtlıdır ve orada korunmaktadır. İlk olarak 2009 yılında Simone-Christiane Raschmann’ın çalışmasında, daha sonra 2019 yılında Eski Uygurca mektupları derleyen, inceleyen ve sınıflandıran Takao Moriyasu’nun derleminde ayrıntılı incelenip yayımlanmıştır. Dilekçe türünde yazılmış bu Uygurca belgenin paleografik bilgiler adı geçen iki önemli araştırmacı tarafından önceki çalışmalarında verilmiştir. Yazılış tarihi ve kimden kime yazıldığı kesin olarak bilinmeyen bu resmî mektup veya basit dilekçe kâğıdında, belli belirsiz dikey-yatay katlama izleri bulunduğundan dolayı bu dilekçenin gerçekten herhangi birine gönderildiği düşünülmektedir. Dilekçe, yarı-kare (blok) yarı kursiv yazıyla on iki satır olarak kâğıdın ön sayfasına yazılmıştır ve arka yüzü boştur. İlk ve son satırları birkaç okunabilir sözcük dışında tümüyle eksik olmasına ve anlaşılmasına rağmen açılış ve bitiş kalıplarını tespit edebilen Takao Moriyasu, bu dilekçenin söz kalıbı hakkında “Type A” (A tipi) ifadesini yazmıştır. Simone-Christiane Raschmann, *Eski Türk Yazmaları Bölüm 14, Belgeler* adıyla çevrilebilen bilimsel eserinin ikinci kısmında 402 numarada işlediği bu fragmanın “Brief”

* Bu makale, 19-21 Eylül 2022 tarihleri arasında Polonya-Vaşova’da Vaşova Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi ile Siyaset Bilimi ve Uluslararası Çalışmalar Fakültesi iş birliğiyle Türkoloji ve İç Asya Halkları Bölümü tarafından düzenlenen *The Sixth International Congress of Turkology, Studies on the Turkic World – Multidisciplinary Perspectives*’te sözlü olarak çevrimiçi sunulan ancak özeti veya tam metni yayımlanmamış “Eski Uygurca U 5994 Numaralı Belge Üzerine (Raschmann 2009 ve Moriyasu 2019’a Katkılar)” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimidir.

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi. husnucagdas.arslan@idu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4618-2105>

(mektup) olduğunu ifade eder ancak ‘ötüg bitig’ başka bir deyişle ‘dilekçe, rica mektubu’ notunu Takao Moriyasu’ya atıfla düşer. Bu makalede, ayrıntılı incelenmeye çalışılan U 5994 numaralı Eski Uygurca fragman ile ilgili yeni okuma ve yorum önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Berlin, Turfan Koleksiyonu, mektup, dilekçe.

GİRİŞ

Türkçeye *Doğu İpek Yolu’ndan Eski Uygur Mektuplarının Derlemi* olarak başlığını çevirebileceğimiz eserinde Takao Moriyasu’nun sunduğu bilgilere göre Uygurca yazmalarda kullanılan mürekkebin Çin’dekilerle benzeştiği anlaşılmıştır, ancak mektuplar yazı fırçalarından çok kamyış ya da tahta kalemlerle yazılmıştır (COUL 5). Uygur mektuplarının hepsi kâğıda yazılmıştır ve Uygur alfabesi kullanılarak yazılmış iki yüzü aşkın sayıda Türkçe mektup bulunmaktadır. Bu mektupların birçoğu XX. yüzyılda Çin’in Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Turfan vadisinde veya Dunhuang’da keşfedilmiştir. Uygur mektuplarının çok az bir kısmı ise Karahoto’da gün yüzüne çıkarılmıştır (COUL 5).

Bu çalışmada incelenen belge, içeriğinde bulunan bazı sözlerden anlaşıldığı gibi, bir resmî mektup türü olan dilekçeye benzemektedir. Mektup fragmanı, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften’in Turfan Koleksiyonunda U 5994 (COUL no. 10) katalog numarasıyla muhafaza edilmektedir. Bu fragman, ilk kez 2009’da Alman Simone-Christiane Raschmann’ın katalog çalışmasında, daha sonra 2019’da Eski Uygurca özel mektupları derleyip inceleyen Japon Takao Moriyasu’nun *Corpus*’unda işlenmiştir. Yine 2019’da Macar Türkolog Vér’in “*Moğol İmparatorluğunun Posta Sistemine Dair Eski Uygur Belgeleri*” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz önemli çalışmasında birçok Eski Uygurca belge incelenmiş olmakla birlikte U 5994 katalog numaralı fragman bunlar arasında bulunmamaktadır (Vér, 2019, s. 50-53, 255-262). 2021 yılında tamamlanan doktora tezinde ise Arslan, bu fragmanın söz varlığını incelerken COUL’dan yararlandığını belirtmiş; ancak fragmanın metnine, Türkiye Türkçesine aktarmasına veya fragmanla ilgili açıklamalara çalışmasında yer vermemiştir (Arslan, 2021, s. 24). Bu makalede, bu Uygurca fragman ile ilgili birkaç yeni okuma önerisinde bulunulmuştur.

İNCELEME

Turfan’da keşfedilen ve günümüzde Almanya’da Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi’nde U 5994 katalog numarasıyla muhafaza edilen bu Eski Uygurca el yazmasının çeviri yazısı ve söz konusu belge üzerine paleografik bilgiler daha önce farklı çalışmalarda Raschmann (2009) ve Moriyasu (2019) tarafından verilmiştir, bkz. (AtHDok. 120; COUL 32-33). Söz konusu Eski Uygurca mektup kâğıdında, belli belirsiz dikey-yatay katlama izleri bulunduğu için dolayı bu belgenin gerçekten birine gönderildiği düşünülmektedir (AtHDok. 120; COUL 32). Mektup, yarı-kare (blok) yarı kursiv yazıyla on iki satır olarak kâğıdın [yükseklik: 15 cm (Moriyasu, 2019) / 16,2 cm (Raschmann, 2009); genişlik: 22,5 cm (Moriyasu 2019) / 22,2 cm (Raschmann, 2009)] recto (ön) sayfasına yazılmış olup verso (arka) yüzü boştur (COUL 32).

İlk iki satırın ve son satırın neredeyse tamamen eksik olmasına ve anlaşılmasına rağmen açılış ve bitiş kalıplarını belirleyebilen Moriyasu, bu mektup için “Type A” (A tipi) notunu düşmüştür (COUL 32). Raschmann, *Alttürkische Handschriften Teil 14, Dokumente* adlı çalışmasının ikinci bölümünde (Teil 2) 402 numarada yer verdiği (AtHDok. 120) bu belgenin “Brief” (mektup) olduğunu ifade eder ancak ‘ötüg bitig’ yani ‘dilekçe, rica mektubu’ («Petition, Bittschreiben») (AtHDok. 120) notunu da Moriyasu’ya atıfla düşer. Aynı zamanda Moriyasu da COUL 10 numarada işlediği bu belgeyi mektuplar arasında saymaktadır (COUL 32).

Eski Uygurca Belgenin Transkripsiyonu ve Transliterasyonu²

Belge (*U 5994 için ‘Fragman I’e bakınız.*), aşağıdaki şekilde okunabilir ve yorumlanabilir³:

- 01 t(ε)ŋriken /•/L[]•••L [...
mkryk'n /•/l[]•••l [...
- 02 < boşluk > kulutı [...
< > qwlwty [...
- 03 (a)mtı ötüg bitigde ne **üküş ötüg ötü**
'mtı 'wytwk pytykd' n' 'wykws 'wytwk 'wytwnw
- 04 teginelim · bökün (? bo'kün) üç[...
t'kyn'lym · pwykwn 'wyç[...]
- 05 -din yılkıçı · èl [...
dyn yylqyçy · 'yl [...]
- 06 teginti · han [...
t'kynty · q'n [...]
- 07 yègedmiş [...
yyk'dmys [...]
- 08 inaru bèrü PW•[...
'yn'rw pyr w pw•[...]
- 09 barı teginyük erti [...
p'ry t'kynywk 'rty [...]
- 10 kelir erken · bolar-ka [...
k'lyr 'rk'n · pwl'r q'
- 11 ...]•••/ uzun taş altı(?) [...
...]•••/ 'wzwn t's ''lty(?) [...]
- 12 ...]•SMYŞ atl(i)g [...
...]•smyş ''tlq [...
- devamı eksik -

² U 5994'ün ve birçok başka Uygurca fragmanın kullanım izni ve bir kullanıcı kartı, 22 Şubat 2020 tarihinde Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi, Berlin Devlet Kütüphanesi - Prusya Kültür Mirası, Şark Bölümünden adıma alınmıştır. Benimle iletişimde olan ve bu konuda yardımcı olan kurumun temsilcisi Kristina Münchow'a çok teşekkür ederim.

³ Bu metnin okunmasında ve yorumlanmasında Simone-Christiane Raschmann'ın (2009) ve Takao Moriyasu'nun (2019) yayınları dikkate alınmıştır.

Eski Uygurca Belgenin Türkiye Türkçesi Aktarması

01) Kutsal hükümdar(ın) (*teŋriken*) [huzuruna] /*/L[]****L... 02) <boş> [Onun] kulları...1... 03-04) Şimdi, (bu) dilekçede, ne (diye) çok ricada bulunup duralım. Bugün üç... 05-12) ...den hayvan satıcısı Êl... ulaştı. Han... Yëgedmiş ...o zamandan beri... varıp ulaşmış idi (*krş.* COUL 33: “have not ventured to go away”)... gelirken bunlara... Uzun dış (giysisi?) al(dı)... [...]smiş adlı... — (*kalamı eksik*) —

Eski Uygurca Belge Üzerine Açıklamalar

(2) Simone-Christiane Raschmann (2009) ikinci satırda yalnızca bir harf üzerine tahminde bulunurken (AtHDok. 120), Takao Moriyasu (2019), bu satırın sonunda okunabilen, bu kısımdaki, /q/, /w/ ve tahmin edilebilen // işaretlerinden hareketle ‘quluŋi’ (~ kulutı) transkripsiyonunu verir (COUL 32; kulut için ayrıca bkz. HA 422a). A tipi mektupların açılış kalıplarını düşündüğümüzde (COUL 12), Takao Moriyasu’nun bu varsayımına katılmayı uygun buluyoruz.

(6) Burada yazımını Simone-Christiane Raschmann, *k(a)ra* transkripsiyonuyla verirken (AtHDok. 120), Takao Moriyasu ‘xan’ olarak göstermektedir (COUL 32). Takao Moriyasu’nun okuyuşunun (*xan*), hem /q/ ve /’/ (a/e) işaretlerinin açık, okunabilir olması hem de ilk satırdaki *teŋriken* (HA 698b) ifadesinin metinde belirli bir bağlama işaret etmesi nedeniyle buraya daha uygun düşeceğine kanaatindeyiz.

(9) Dokuzuncu satırdaki ifadesi, Simone-Christiane Raschmann ve Takao Moriyasu’nun farklı okudukları kısımlar arasında en uzun olanıdır. Raschmann, AtHDok. 402’de incelediği U 5994 katalog numaralı fragmanda, ‘*bäri täginür* ärkä[n ...’ olarak verdiği dokuzuncu satırın okuyuşuna, ikinci sözcüğün transliterasyonu ile ilgili 4. dipnotundaki ‘Geschrieben ist: T’KYNYWR.’ açıklamasını da eklemekte, sözcüğün harf çevrimini bu şekilde vermektedir (AtHDok. 120). Moriyasu ise bu satırı, ‘*bari täginyük ärmäz*’ şeklinde okumaktadır (COUL 32). Biz de bu satırın ilk iki sözü için Moriyasu’nun okuyuşunu takip ederken son sözcüğün üzerine farklı düşünmekteyiz: *bari täginyük erti* [... 6, 7, 8 ve 9. satırı birlikte düşündüğümüzde bu ifadeden, “Han...Yëgedmiş’in (...) zamandan beri belirli bir yere gitme işini birden fazla kez yapmış olması” durumunun ifade edildiği anlaşılabilir.

(12) Belge üzerinde görülebilen son satırda, yani on ikinci satırda, Simone-Christiane Raschmann yalnızca harfleri tahmin ederek harf çevrimini ‘/SMYŠ ’’M/...’ olarak verir (AtHDok. 120). Takao Moriyasu ise söz konusu satırın okuyuşunu ‘/•SMYŠ ärmäz [’ biçiminde göstermektedir (COUL 32). Bu çalışma dergiye ilk gönderildiğinde yani başta, satırın sonundaki yazımının harf çevriminin Moriyasu’nun okuyuşunun aksine, tıpkı Raschmann’ın gösterdiği gibi (AtHDok. 120), ‘m ile başladığı düşüncesi hâkimdi. Ancak hakem raporlarından birinde bulunan “Klasik Uygur imlasında *amti* sözcüğü düzenli olarak ‘*mti*’ şeklinde yazılmaktadır. Buradan hareketle bu bölümü *..mys atlig* ...

şeklinde okumak daha uygundur.” tespiti, özellikle mektupların bitiş kalıplarına da uygun olması nedeniyle kabul edilerek *amti* okuyuşundan vazgeçilmiştir.⁴

SONUÇ

Turfan’da keşfedilen ve günümüzde Almanya’da Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisinde U 5994 katalog numarasıyla saklanan bu Eski Uygurca el yazması metnin -anlaşılabilirliği kadarıyla- içeriğine göre, Simone-Christiane Raschmann ve Takao Moriyasu tarafından da kabul edildiği gibi “bitig” sözü sebebiyle genel anlamda “mektup”, özelde veya alt grupta ise “ötüg” sözü dolayısıyla “dilekçe veya rica / istek mektubu” kategorisinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

İlk iki satırın ve son satırın neredeyse tamamen eksik olmasına ve anlaşılmasına rağmen başta ‘*tengriken, kulutu, ötüg bitig, teginelim, yeğedmiş*’ gibi mektup türüne ve içeriğine işaret eden sözcükler sebebiyle, ardından ilk ve ikinci satırdaki “tengriken ve kulutu” sözcüklerinden dolayı açılış ve bitiş kalıplarını saptayabilen Moriyasu, haklı ve doğru olarak bu mektup için “Type A” (A tipi) notunu düşmüştür (COUL 32). Yani söz konusundaki mektubu, ‘bir ast tarafından saygıyı hak eden bir üste’ yazılan mektuplar arasında değerlendirmiştir.

Sonuç olarak Raschmann (2009) ve Moriyasu (2019) karşılaştırıldığında belirlenen okuma farklılıkları ile tarafımızca iki farklı satırla ilgili okuma önerileri göz önünde bulundurulursa bu Eski Uygurca el yazmasının mektup türünün ‘dilekçe’ alt formunun en eski Türkçe örneklerinden biri olmasının, ayrıca açılış kalıbının belirlenebilmesinin yanı sıra, fiziki ve yazım özellikleri dolayısıyla kimi kısımlarının farklı yorumlanabileceğini göstermektedir.

KISALTMALAR

- AtHDok. S. Ch. Raschmann, *Alttürkische Handschriften Teil 14, Dokumente Teil 2. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII, 22*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2009.
- COUL T. Moriyasu, *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*. Turnhout: Brepols, 2019.
- HA J. Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021.

KAYNAKÇA

- Arslan, Hüsnü Çağdaş (2021). *Eski Uygur mektuplarının incelenmesi ve söz varlığının Hakasça ile karşılaştırılması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Moriyasu, Takao (2019). *Corpus of the Old Uighur letters from the eastern silk road. Berliner Turfantexte XLVI*. Turnhout: Brepols Publishers.

⁴ Dikkati sayesinde buradaki okuyuşu düzeltmemi sağlayan adını bilmediğim Sayın Hakeme teşekkür ediyorum.

- Raschmann, Simone-Christiane (2009). *Alttürkische handschriften teil 14, dokumente Teil 2. verzeichnis der orientalischen handschriften in deutschland*. Band XIII, 22, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Vér, Márton (2019). Old Uyghur documents concerning the postal system of the Mongol empire. *Berliner Turfantexte XLIII*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Wilkins, Jens (2021), *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

THE THOUGHTS ON A DAMAGED OLD UYGHUR DOCUMENT

ABSTRACT

Among Old Uyghur documents written in Turkish with the Old Uyghur alphabet, there are personal and official letters more than two hundred fragments which are preserved in various libraries around the world, most of which are in Berlin. All of the old Uyghur letters were written on paper. According to the information given by Takao Moriyasu in COUL (= *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*), the letters were written using rather reed or wooden pens rather than writing brushes, and the ink is similar to that used in China. An important part of the Uyghur letters were unearthed in the famous Thousand Buddha Caves in Turfan in the Uyghur Autonomous Region of China and Dunhuang in Kansu in the XXth century. Few of the letters were found in the Qarahoto. The Old Uyghur document analyzed interpreted in this study is an official letter (petition). This letter type manuscript is registered and preserved in the Turfan Collection of the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences with catalog number U 5994 (COUL no. 10). It was first reviewed and published in Simone-Christiane Raschmann's study in 2009, and later in Takao Moriyasu's corpus, which compiled, reviewed and classified the Old Uyghur letters in 2019. The paleographic information of this Uyghur document written in the form of a petition was given by the two mentioned researchers in their previous studies. Since there are vague traces of vertical-horizontal folds on this official letter or simple petition paper, whose date of writing and from whom to whom it was written, it is thought that this petition was really sent to anyone. The petition is written in semi-square (block) semi-cursive writing as twelve lines on the front page of the paper and the back side is blank. Takao Moriyasu, who was able to identify the opening and ending patterns, although the first and last lines were completely missing and incomprehensible except for a few readable words, wrote the phrase "Type A" (type A) about the word pattern of this petition. Simone-Christiane Raschmann, in the second part of his scientific work, which can be translated as *Old Turkish Manuscripts Chapter 14, Documents*, states that this fragment, which he processed at number 402, is "Brief" (letter), but the note 'ötüg bitig', in other words, 'petition, letter of request', was given to Takao Moriyasu. or by reference. In this article, new reading and interpretation suggestions were made about the Old Uyghur fragment numbered U 5994, which was tried to be examined in detail.

Keywords: Old Uyghur, Berlin, Turfan Collection, letter, petition.

EK:

Fragman 1. U 5994 (Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv, BBAW)

